

KUR'AN'DA "HAKK" KELİMESİNİN TÜRKÇE MEALLERE AKTARIMIYLA İLGİLİ TESPİT VE ÖNERİLER

Zülfikar DURMUŞ (*)

Özet

Bütün dillerde mevcut olan çokanlamlılık, özellikle Kur'an'da daha özel bir ilgi görmüş ve ilk dönemden itibaren dilcilerin üzerinde yoğun olarak çalıştıkları ve tartıştıkları en önemli konulardan biri olmuştur. Kur'an'da çokanlamlı kelimelerden olan hakk kelimesinin, incelediğimiz meâllerde bu özelliğinin yeterince dikkate alınmadan Türkçe'ye çevrildiğini gördük. Bu çalışmamızda Kur'an'da kullanılan hakk kelimesinin tamamı değil, Türkçe meallerde çok sık rastlanan çeviri hatalarından birkaçı üzerinde durduk. Zira hakk kelimesi genellikle Türkçe'ye aynı lafızla aktarılmaktadır. Bu da okuyucunun o hakk kelimesiyle Allah'ın ne demek istediğini net olarak anlayamamasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, çokanlamlılık, hakk, meal, çeviri.

Some Affirmations and Suggestions concerning the Rendering of the Word "Hakk" from Quran into Turkish Translations

Abstract

Polysemy, a common feature of all languages, has a special place and importance in Quran, and is one of the most important subjects on which linguistics have been studying intensively from the early times. In the Turkish translations of Quran we have examined, the word "hakk", which is one of the polysemies in Quran, was translated into Turkish without taking considerations this into account. This study does not focus on all of aspect of the word "hakk," but only on some common translation errors in Turkish translations. Indeed, the word "hakk" is generally rendered into Turkish in its borrowed form, resulting in the misunderstanding by the readers about what Allah means with that word "hakk."

Key Words: *Quran, polysemy, right, meal, translation.*

*) Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.
(e-posta: zdurmus@inonu.edu.tr)

Giriş

Bir iletişim, bildirişim ve anlaşma aracı olan dil, herhangi bir toplumun bireyleri arasında anlaşma sağlayan yerleşik dizgedir. Bu dizge, anlam taşıyan belli ses birleşimlerinden olan sözcük ve morfemlerden oluşur. Dil, anlamın hem oluşmasında hem de ulaştırılmasında büyük rol oynamaktadır. Dolayısıyla dil, bir anlam yapıları bütünüdür¹. Aslında, bütün düşünce akımlarının temelinde yaptığı şey, insanın kendisini, içinde bulunduğu evreni ve insanın, hem evren ve hem de diğer insanlarla olan ilişkilerini anlama çabasıdır. Buna göre, anlam dünyasının ve anlam fenomeninin *dil-düşünce-dış dünya* üçgeni arasındaki ilişkileri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla anlam fenomeni ve anlam dünyası sadece felsefe akımlarının değil, aynı zamanda, dilbilim ekollerinin de araştırmalarının odağı olmuştur².

Anlam, dilin çok çeşitli yönlerini kapsamakla birlikte, 'anlam'ın ne olduğu, nasıl tanımlanıp tasvir edileceği konusunda bir görüş birliği yoktur³. Hatta kimi araştırmacılar 'anlam yok, kullanım vardır' tezini ileri sürerek, bunu "meaning is use" (anlam vermeye, kullanımdır) şeklinde formüle etmişlerdir⁴. "Bir dilsel birimin iletildiği ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce"⁵ olarak tanımlayabileceğimiz *anlam* terimi, genel nitelikte ve değişik şeyleri anlatmak üzere kullanılan çokanlamlı bir kavramdır. Anlam, özneler arası bir nitelik taşır. İnsanların birbirleriyle olan tüm etkileşimleri ve toplumsal ilişkileri anlam içeren pratiklerdir. Anlam, tüm bu özellikleriyle ne öznelidir ne de nesnelidir. Öznelin de nesnelin de arkasında anlam bulunur⁶.

Her sözcüğün, bir *asıl anlamı* (tek) olduğu gibi, çoğu sözcüğün birden çok anlamı da olabilmektedir. Bir sözcüğün başlangıçta yansıttığı, ilk ve asıl kavram, *temel anlam* olmaktadır. Çokanlamlılık ise, "bir kelimenin temel anlamını yitirmeden, çeşitli yollardan temel anlamıyla mutlaka ilişkili olan yeni kavramları anlatır duruma gelmesidir."⁷

Bir kelimenin birden çok mânaya işaret etmesi, ancak tek başına kullanıldığı yani, bir cümle içerisinde kullanılmadığı zaman geçerlidir. Ancak bir kelime, her ne kadar bir çok anlama işaret etse de, onu kullanan yazar veya konuşmacı o kelimeyle, kelimenin içer-

1) Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Ankara 1998, III, 164.

2) Palmer, F. R., *Semantik: Yeni Bir Anlam Projesi*, (çev: Ramazan Ertürk), Ankara 2001, s. 8 (çevirenin önsözü).

3) Anlam sorununun çözümüne yönelik olarak ortaya atılmış çeşitli görüş ve önerilerin bir değerlendirilmesi için bk: Koç, Turan, "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermönetik- Sempozyumu*, Van 17-18 Mayıs 2001, s. 19-25.

4) Bk: Greisch, Jean, *Wittgenstein'da Din Felsefesi*, (çev: Zeki Özcan), Bursa 1999, s. 71; Freund, Julien, *Beşeri Bilim Teorileri*, (çev: Bahaeddin Yediylıdız), Ankara 1991, s. 30.

5) Berke Vardar ve arkadaşları, *Başlıca Dilbilim Terimleri*, İst., 1978, s. 16.

6) Göka, Erol, "Hermenötik Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, Ankara 1993, sayı: 22, s. 85.

7) Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara 1987, s. 76; Aksan, *Türkçe'nin Sözvarlığı*, Ankara 1996, s. 65

diği mânalardan sadece birini kastetmektedir. Bunun aksi mümkün değildir. Dolayısıyla çokanlamlı bir kelime, kullanıldığı cümle içerisinde sadece bir şeye işaret ettiği için, sorunun çözümü dinleyene ya da okuyana düşmektedir⁸.

Klasik tefsir usullerinde sade bir ifadeyle "Bir kelimenin birden fazla anlam içermesi"⁹ olarak tanımlanan çokanlamlılık (*vücûh*), Kur'an'da pek çok kelimenin, çokanlamlı olmasının Kur'an'ın *i'câz* yönlerinden biri olduğu söylenerek, bunun yalnızca Kur'an'a has bir nitelik olduğu ileri sürülmüşse de¹⁰, bu durum, bütün dillerde mevcut olup, dilin kendisinden kaynaklanan bir olgudur¹¹.

Kur'an'da çokanlamlı kelimelerden biri de **hakk** kelimesidir. Kelime, hem ilahî hem de beşerî bütün alanları ilgilendiren çok zengin bir anlam alanına sahip olmakla birlikte, ne yazık ki, incelediğimiz meâllerde¹² kelimenin, çokanlamlılık yönünün yeterince dikkate alınmadan yani, olduğu gibi (*hakk olarak*) Türkçe'ye çevrildiğini gördük. Oysa bu durum, kelimenin, hem 'anlam daralması'na kapı açmakta hem de Türk okuyucusunun bu kelimeyle, Allah'ın muradını net olarak anlamasına engel olmaktadır. İşte bu kapalılıktan kurtulmak için söz konusu kelimenin anlam alanının tespit edilmesi âyetlerin mesajının anlaşılması için bir zorunluluk arz etmektedir.

Bu çalışmamızda, Kur'an'da kullanılan *hakk* kelimesinin tamamının değil, Türkçe çevirilerde çok sık rastlanan çeviri hatalarından birkaçı üzerinde duracağız. *Hakk* kelimesinin Türkçe'ye yanlış çevrilen bazı kullanımlarına geçmeden önce, Arapça, Türkçe ve Kur'an'daki kullanımlarına kısaca değinmenin faydalı olacağına inanıyoruz.

- 8) Karakaya, Mehmet Murat, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, İst., 2003, s. 66-67.
- 9) Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, İst., 1978, I, 185; Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, ts., I, 102; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1989, s. 184; Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İst., 1991, s. 201.
- 10) Bk. Suyûtî, I, 185; Zerkeşi, I, 102.
- 11) Japp, Uwe, "Hermeneutik, Filoloji ve Edebiyat", *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) Üzerine Yazılar*, (Der: Doğan Özlem), Ankara 1995, s. 256.
- 12) İncelediğimiz meâller şunlardır: Gölpinarlı, Abdülbaki, *Kur'an-ı Kerîm ve Meâli*, İst., 1955; Elmalı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst., 1982; İzmirli, İsmail Hakkı, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'an)*, İst., 1977; Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsiri*, İst., 1980; Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İst., 1981; Karakaya, Hasan vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, İst., 1986; Atay, Hüseyin-Kutluay, Yaşar, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, Ankara 1988; Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, İst., ts.; Özek, Ali vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara 1993; Buluç, Ali, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, İst., ts.; Kazıcı, Ziya-Taylan, Necip, *Kur'an-ı Kerîm Meâli (Türkçe Anlam)*, İst., 1993; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, (çev. Cahit, Koytak-Ahmet Ertürk), İst., 1996; Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İst., 1998; Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an (Çeviri ve Açıklama)*, (çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), İst., 2000; Yüksel, Edip, *Mesaj: Kur'an Çevirisi*, İst., 2000; Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, Ankara 2001; Dumlu, Ömer-Elmalı, Hüseyin, *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meal)*, İzmir 2003; Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerîm (Yüce Meali ve Açıklaması)*, İst., 2003; Çakır, Mehmet, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçesi* Ankara 2003; Mevûdüî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an Meali*, (Urduca'dan çev. Durmuş Bulgur), Konya 2003.

I. Hakk Kelimesinin Arapça'daki Kullanımları

İslâm literatüründe çeşitli anlamlara gelen hakk kelimesi, sözlükte master olarak “gerçek, sâbit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen vakıf olmak” anlamlarında kullanılmaktadır. İsim olarak da, “gerçek, sâbit, doğruluk, sıhat, mülkiyet, değişmeyen, hak, pay, nasip, uygun durum, aslına uygun, makul, doğru, sahih, inkarı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek (sâbit) olan” anlamlarına gelmektedir. Çoğulu *hukâk* ve *hukâk* olan *hakk* kelimesi, genellikle “bâtıl”ın zıddı olarak gösterilmektedir¹³. Nitekim bu iki zıt kavram örneğin 2. Bakara 42. âyette *Velâ telbisü'l-hakka bi'l-bâtuli...* (*Hakkı bâtula karıştırmayın...*) şeklinde birlikte zikredilmektedir¹⁴.

Cürcânî (816/1413), *hakk* kelimesine “inkârı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek (sâbit) olan” şeklinde anlam verdikten sonra, Taftâzânî'den (793/1390) iktibasla¹⁵, bu kelimenin terim olarak “gerçeğe uygun hüküm” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca, bu hükmü taşıyan söz, inanç, din ve görüşler için de kullanıldığını belirtmekte ve bâtulın zıddı olduğunu söylemektedir¹⁶. Nitekim kitâbî dinlerden birine mensup olanlara ve müslümanlara, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinden olanlara “ehl-i hakk”, bunların dışındaki din ve mezhep mensuplarına da “ehl-i bâtil (batıl ehli)” ismi verilmiştir¹⁷.

İslâm düşünce tarihinde, fikhî anlamda Hanefî, Şafî, Malikî ve Hanbelî; itikadî anlamda da Eş'arî ve Matûrîdî düşünceye mensup insanlar “Ehl-i sünnet ve'l-cemâat” veya “Ehl-i hakk”¹⁸ olarak addedilirken, nassları anlama ve yorumlamada farklı metod kullanılan Mütezile ve Şia gibi diğer düşünce sistemlerini benimseyenler ise “Ehl-i dalâl (dalâlet ehli), Ehl-i bid'at (bid'at ehli), Ehl-i ehvâ (canlarının istediği gibi hareket edenler), Fırak-ı dâlle (sapık fırkalar)” gibi suçlayıcı adlandırmalarla tanımlanmıştır. Böyle bir ayırım, tamamen tarihsel olup, çeşitli sosyal ve siyasî olayların sonucunda yapılmış bir tasniftir. Bir başka ifadeyle, fırka isimleri dinî bir kimlik değil, sadece sosyolojik ve siyasal birer belirlemelerdir. İsmâîlilerin yaptığı gibi, Kur'an metnine tatbik edilen biçimiyle dilden bağımsız, dolayısıyla yönemsiz ve ilkesiz bir yorum tarzı olan bâtinî yorum¹⁹ ve yaklaşımlar dışında onların tamamı Ehl-i sünnet içindeki fikir ekolleri olarak

13) Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, Mısır 1982, IV, 1460-1461; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, Beyrut 1991, II, 15; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1990, X, 49-54; Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Isulâhâti'l-Fünûn*, Beyrut 1996, I, 682; Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyât*, Beyrut 1993, s. 390.

14) Başka örnekler için bk. 4. Nisâ 105; 5. Mâide 77 vb.

15) Taftâzânî, Sa'düddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, İst., 1317, s. 5.

16) Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbü'l-Ta'rifât*, Beyrut 1997, s. 64.

17) Çağrıncı, Mustafa, “Hak”, *DİA*, İst., 1997, XV, 137.

18) Cürcânî, “Ehl-i sünnet ve'l-cemâat” ile “Ehl-i hakk” terimlerini aynı anlamda kullanmaktadır. Cürcânî, s. 31.

19) Bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma için bk: Öztürk, Mustafa, *Kur'an ve Aşırı Yorum: Tefsir-de Bâtinilik ve Bâtinî Te'vil Geleneği*, Ankara 2003.

telakki edilmeli ve görüş ayrılıklarından dolayı yukarıda atfedilen suçlayıcı adlandırmalardan kaçınılmalıdır²⁰.

II. Hakk Kelimesinin Türkçe'deki Anlamları

Türkçe'de çok yaygın kullanım alanına sahip olan *hakk* sözcüğü, sözlüklerde şu şekilde açıklanır: "Doğruluk, doğru ve gerçek olan, batılın zıddı, adalet, hakkaniyet, insan, bir kişiye ait olan şey, alacak, bir fiil, iş ve zahmetin karşılığı, bir kimsenin evvelce geçmiş emeğinden dolayı elde ettiği maddî veya manevî karşılık, pay, hisse, iddiaya uygunluk."²¹

Görüldüğü gibi, bu anlamlar, aynı zamanda Arapça *hakk* kelimesinin Türkçe'deki karşılıklarıdır. Bu anlamlar aynı zamanda Kur'an'ın söz konusu kelimeye yüklemiş olduğu dinî içeriğe sahiptir. Ancak Kur'an'ın bu kelimeyi başka mânalarda da kullandığını görmekteyiz. Bu anlamların tayin ve tespitini ya Kur'an'ın bütünlüğünden ya da siyak ve sibaktan çıkarmak mümkündür.

III. Hakk Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımları

Sözlükte ve örfte taşıdığı anlam çeşitliliği (vücûh) ve muhteva zenginliğine sahip olan *hakk* kelimesi ve türevleri Kur'an'da 287 yerde geçmektedir²².

Hicrî II. asır Kur'an ilimleri müelliflerinden Süleymân b. Mukâtil (150/767) *el-Vucûh ve'n-Nezâir* isimli eserinde *hakk* kelimesinin Kur'an'da 11 anlama geldiğini söylemektedir: *Allah* (23. Mü'minûn 71; 103. Asr 3); *Kur'an* (43. Zuhuruf 29-30; 28. Kasas 48 vb); *İslâm* (17. İsrâ 81; 8. Enfal 8; 27. Neml 79 vb; *Adâlet* (24. Nûr 25; 7. A'râf 89; 38. Sâd 22); *Tevhîd* (37. Saffât 37; 23. Mü'minûn 70; 28. Kasas 75; *Sıdk* (10. Yûnus 4, 53; 6. En'âm 73; *Vücûb* (32. Secde 13; 46. Ahkâf 18; 40. Mü'min 6 vb.); *Bâtil olmayan, hakkın, gerçeğin kendisi* (22. Hac 6; 10. Yûnus 30; 6. En'âm 62; 15. Hicr 85); *Mall/borç* (2. Bakara 282); *Evlâ/öncelik/lâyık* (2. Bakara 247; 6. En'âm 81; 10. Yûnus 35; 9. Tövbe 13, 62); *Pay/hisse/nasip* (70. Meâric 24; 51. Zâriyât 19)²³.

Süleymân b. Mukâtil tarafından *hakk* kelimesine verilen bu anlamların hepsine katılmadığımızı belirtmek isteriz. Örneğin 103. Asır 3. âyetindeki *hakk* kelimesinin 'Allah' olduğu belirtilmektedir. Oysa buradaki *hakk*, tefsirlerde 'Allah' olarak açıklanmadığı gi-

20) Bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma için bk. Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at Aclandırılmaları*, Erzurum 2001.

21) Bk. Sâmî, Şemseddin, *Kâmus-i Türkî*, Dersaadet 1317; s. 552; Özön, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca - Türkçe Sözlük*, İst., 1979, s. 279; Türk Dil Kurumu, (Komisyon), *Türkçe Sözlük*, İst., 1992, s. 596; MEB, (Komisyon), *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara 1995, II, 1110-1111; Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*, İst., 1995, s. 706; Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İst., 1989, s. 430.

22) Bk. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an'i'l-Kerim*, İst., 1984, s. 208-212.

23) Süleyman b. Mukâtil, s. 73-75.

bi, çok daha genel olup, itikat, ibadet ve ahlâk yönünden bütün hayırları ifade etmektedir²⁴.

Bir başka örnek de 6. En'âm 73'deki *hakk* kelimesine yüklenen 'sıdk' anlamıdır. Özellikle bu âyetle ilgili açıklama yerinde yapılacağı için burada üzerinde durmayacağız.

Kur'an terminolojisinin en yetkin simalarından Râgıb İsfahânî (502/1108) ile ondan iktibasta bulunan Fîrûzâbâdî (817/1414), *hakk*'ın asıl mânasının "mutabakat ve muvafakat" olduğunu belirttikten sonra âyetlerden örnekler vererek, bu kelimenin Kur'an'da başlıca dört anlama geldiğini açıklarlar²⁵:

1. Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak yaratan. Bundan dolayı Hakk Allah'ın bir ismi veya sıfatı sayılmıştır (6. En'âm 62; 10. Yûnus 32).

İsfahânî'nin verdiği bu örneklerden ziyade, 18. Kehf 44; 22. Hac 6, 62; 24. Nûr 25; 31. Lokmân 30 vb. âyetlerdeki *el-Hakk* isminin/vasfının Allah hakkında çok daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Bu hususa ilişkin olarak şu âyeti örnek verebiliriz: *Hünâlike'l-velâyetü lillâhi'l-hakk... (İşte her durumda bütün güç ve kudret gerçek olan Allah'ın aittir...)* (18. Kehf 44).

2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş. Allah'ın bütün fiilleri bu anlamda hakktır. Allah, güneşin ve ayın belli bir amacı gerçekleştirmek üzere yaratıldığını şöyle dile getirmektedir: *"Güneşi aydınlatıcı, ayı da bir ışık kalıp yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona evreler/yörüngeler koyan O'dur. Bunların hiçbirini Allah bir anlam ve amaçtan yoksun yaratmamıştır..."*²⁶

3. Bir şeye, aslına uygun ve doğru olarak inanma, bu şekilde kazanılmış inanç, bilgi. "Falancanın ba's (öldükten sonra tekrar dirilme), cennet ve cehennem konusundaki inancı hakttır" sözünde olduğu gibi. Bu hususa ilişkin olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"... Allah, kendi izniyle inananlara, ayrılığa düştükleri konuda gerçeği gösterdi..."* (2. Bakara 216).

4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen eylem/fiil ve söz. "Senin sözün hakttır, senin işin hakttır" sözünde olduğu gibi. Allah şöyle buyurmaktadır: *"Böylece, yoldan çıkanların (fâsık) inanmayacaklarına dair Rabb'inin sözünün hakk olduğu ortaya çıkmış oldu."* (10. Yûnus 33; 32. Secde 13; 23. Mü'minûn 71).

Bunlardan başka *hakk* kelimesinin şu anlamlara geldiğini de tespit etmekteyiz:

24) Örneğin bk: Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, y.y., ts., IV, 794; Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut 1997, XI, 271-272; Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut 1988, II, 620; Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Beyrut 1996, IV, 375

25) İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, İst., 1986, s. 179; Fîrûzâbâdî, Meccüddîn, Muhammed b. Yakûb, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut, ts., II, 484. Ayrıca bk. Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmüsi'l-Muhît*, İst., 1305, III, 810-811.

26) 10. Yûnus 5. Ayrıca bk. 2. Bakara 146, 149; 10. Yûnus 53.

Vakiya, gerçeğe uygun söz (7. A'râf 169; 38. Sâd 84); *Doğru haber* (23. Mü'minûn 62); *Doğru yol* (10. Yûnus 35); *Aslına uygun bilgi, inanç, yakîn* (10. Yûnus 36; 53. Necm 28; 56. Vâkıa 95); *Delil* (10. Yûnus 76-77); *Bir olayın iç yüzü* (12. Yûsuf 51); *Görev, ödev, hüküm* (2. Bakara 180, 236, 241; 30. Rûm 47); *Ölüm (vukuu kati)* (50. Kâf 19)²⁷.

Hakk kelimesinin, Kur'an'da fiil olarak sülâsiden (üçlü) *gerçekleşmek, gerçek olmak; if'âlden gerçekleştirmek; istif'âlden hak sahibi olmak* anlamında çeşitli formları bulunmaktadır. Sıfat olarak *ehakk* kelimesi, mukayese değeri belirterek 10 yerde geçmekte²⁸, *hakîk* (gerekli, layık) kelimesi sadece bir âyette (7. A'râf 105) zikredilmekte ve kıyâmetin niteliklerinden olan *el-Hâkka* (vukuu muhakkak olan) ismi ise aynı ismi taşıyan 69. Hâkka sûresinde üç kez geçmektedir (69. Hâkka 1-3).

Bazı âyetlerde Allah'ın insanlar üzerindeki hakları yanında O'nun inananları koruma, azaptan esirgeme, onlara yardım etme gibi lütuflarının da Allah üzerine birer *hakk* olduğu ifade edilir. (10. Yûnus 103; 30. Rûm 47 vb.).

Başkalarıyla ilgili yükümlülöklere aykırı davranışların niteliğini belirtmek üzere "*bi-gayri'l-hakkı*" ve "*bi-gayri hakkın*" (haksız yere) (2. Bakara 61; 3. Âl-i İmrân 112, 181; 42. Şûrâ 42) ile, yine başkalarıyla alakalı bir genel hükmün dışına çıkmaya cevaz veren "*illâ bi'l-hakkı*" (ancak haklı bir sebeple) tabirleri Kur'an'da sıkça geçmektedir (6. En'âm 151; 17. İsrâ 33; 25. Furkân 68 vb.).

Allah'ın isim veya sıfatlarından biri olan *el-Hakk* kelimesi, "inkarı mümkün olmayan, varlığının kabul edilmesi gereken, hakikî var, varlığı ve ulûhiyeti kesin, hikmetin gereğine göre eşyayı var eden, son derece âdil, hakkı açığa çıkaran, vaadinde doğru olan" anlamında olup, kimi zaman sıfat (18. Kehf 44; 20. Tâhâ 114; 23. Mü'minûn 116), kimi zaman haber/yüklem olur (22. Hac 6, 62; 24. Nûr 25; 31. Lokmân 30; 41. Fussilet 53). Genellikle tek başına zikredilen *el-Hakk* ismi/sıfatı, bazen bir başka isim veya sıfatla birlikte zikredilir: *el-Melikü'l-Hakk* (20. Tâhâ 114; 23. Mü'minûn 116) ve *Mevlâhü-mü'l-Hakk* (10. Yûnus 30)²⁹ gibi.

Hakk kelimesi, Kur'an'daki anlamlarıyla hadislerde de geniş bir şekilde yer almıştır. Örneğin Hz. Peygamber'in, "Allah'ım! Sen *haksın*, senin vaadin *hakk*tür, sana kavuşmak *hakk*tür, senin sözün *hakk*tür, cennet *hakk*tür, cehennem *hakk*tür, peygamberler *hakk*tür, Muhammed *hakk*tür, kıyâmet *hakk*tür"³⁰ şeklindeki uzunca duasında bunu görmek mümkündür. Buhârî'nin şârihlerinde olan İbn Hacer (852/1448), hadiste geçen Allah'la ilgili *hakk* kelimesini, "varlığı kati olan, kuşkuya yer bırakmayacak kesinlikte gerçek ve sâbit olan" şeklinde açıklayarak bu niteliğin sadece Allah'a has olduğunu, çünkü sadece Allah'ın ezelden ebede yokluktan münezzeht bulunduğunu belirtmiştir. Yine hadiste ge-

27) Bk. Çağrı, "Hak", XV, 137.

28) 2. Bakara 228, 247; 5. Mâide 107; 6. En'âm 81; 9. Tövbe 13, 62, 108; 10. Yûnus 35; 33. Ahzâb 37; 48. Fetih 26.

29) Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İst., 1987, s. 216-218.

30) Bk. Buhârî, "Teheccüd", 1.

çen “cennet *hakk*tür, cehennem *hakk*tür” ifadesinde, cennet ve cehennemin hâlen mevcut olduğuna bir işaret bulunduğunu ileri sürmektedir. “Kıyamet *hakk*tür” sözüne de “Kıyametin meydana geleceğinde şüphe yoktur” anlamını vermiştir³¹. Bazı hadislerde *hakk* kelimesi *zekât* karşılığında kullanılmaktadır³². Hz. Âişe, “Peygamber’e *hakk* geldi”³³ ifadesinde *hakk*ı “vahiy” anlamında kullanmıştır. Hz. Ömer’in Resûlullah’a yönelttiği “Biz, *hakk* üzerinde, düşmanlarımız *bâtıl* üzerinde değil midir?”³⁴ sorusunda *hakk* kelimesi İslâm dinini, *bâtıl* ise putperestliği ve genel anlamda inkarcılığı ifade etmektedir.

IV. “Hakk” Kelimesinin Türkçe’ye Yanlış Çevrilen Bazı Kullanımları

1. **Kur’an:** *Hakk* kelimesi 25 kadar âyette açıkça Kur’an’ın ismi olarak geçmektedir³⁵. Bu anlam örneğin 43. Zuhur 29-30. âyetlerde yer alır. 29. âyetin orijinali *Hatta câ’ehumu’l-hakku ve rasûlun mübîn*’dir. Bu âyetteki *el-hakk* kelimesinin Kur’an’ı ve *rasûlun mübîn*’in ise Hz. Peygamberi ifade ettiği son derece açıktır. Nitekim pek çok müfessir âyetteki *el-hakk* kelimesini “Kur’an” olarak anlamlandırmışlardır³⁶. Bu anlam(lar)ı tespit etmede âyetlerin siyak ve sıbakına bakmak yeterlidir³⁷. 30. âyetteki *el-hakk* kelimesinin Kur’an olduğu çok daha belirgindir. Çünkü Kur’an’ı kabul etmeyenlerin onun “bir sihir” olduğunu söylemektedirler. Ayrıca Kur’an bütünlüğünden hareketle, Hz. Peygamber’in Allah katından getirdiği ilahî mesajlara (Kur’an’a) zaman zaman “sihir” denildiğini bildiren âyetler vardır³⁸.

Dolayısıyla bu kelime bağlamından kopartılarak, yalın bir halde, bazı meâllerde Türkçe’ye aynen veya sözlük anlamlarından sadece birinden hareketle “hak” veya “gerçek” şeklinde çevrilmiştir ki bu doğru değildir:

Elmalılı, Doğrul, Özek vd., Öztürk, Bulaç ve Mevdûdî: *Hak*.

Yıldırım: *Hakikat*.

-
- 31) İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhu’l-Buhârî*, Riyad 1997, III, 7.
- 32) Bk. Buhârî, “Zekât”, 1; Müslim, “İmân”, 32.
- 33) Buhârî, “Bed’ü’l-Vahy”, 3; “Ta’bir”, 1.
- 34) Buhârî, “Şurût”, 15.
- 35) Bk. Çelik, Muhammed, *Kur’an Kur’an’ı Tanımlıyor*, İst., 1998, s. 68.
- 36) Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, Beyrut 1992, XI, 180; Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd, *Meâlimü’l-Tenzîl*, Beyrut 1995, V, 399; Râzî, IX, 629; Neseffî, IV, 171; Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrâhim, *Lübâbü’l-Te’vîl fî Meâni’l-Tenzîl*, Beyrut 1995, V, 339; Celâleyn, Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, İst., ts., II, 165; Ebüssüdd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Beyrut 1994, VIII, 45; Bursevî, İsmâil Hakkı, *Tefsîru Ruhi’l-Beyân*, İst., 1389, VIII, 364; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-Kadir*, Beyrut 1988, IV, 634; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’l-Tefsîr*, İst., ts., III, 155; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İst., 1988, VIII, 249. Ayrıca bk. Beyzâvî, II, 372; Âlûsî, *Şihâbüddîn, Ruhü’l-Meânî*, Beyrut 1994, XIII, 77.
- 37) Kur’an’ı anlamada siyak-sıbakın rolü için bk: Ünver, Mustafa, *Kur’an’ı Anlamada Siyakın Rolü*, Ankara 1996.
- 38) 6. En’âm 7; 34. Sebe 43; 46. Ahkâf 7; 74. Müddessir 24 vb.

Gölpınarlı, Atay-Kutluay, Yüksel ve Dumlu-Elmalı: *Gerçek*.

Ateş: *Gerçek söz*³⁹.

Bununla birlikte söz konusu kelimenin bağlamını dikkate alarak doğru bir şekilde, gerek açıktan gerekse dipnotlarda bunu "Kur'an" olarak açıklayanlar da vardır:

İzmirli, Kazıcı-Taylan, Karakaya vd., Altuntaş-Şahin ve Çakır: *Kur'an*.

Çantay, Hamidullah, Esed ve Döndüren ise bunun *Kur'an* olduğunu dipnotta belirtmişlerdir⁴⁰.

el-Hakk kelimesinin "Kur'an"ı ifade ettiği yerlerden birisi de 28. Kasas 48. âyetidir: *Felemmâ câehumu'l-hakku min indinâ... Âyetteki el-hakk kelimesi, tefsirlerde "Hz. Peygamber"⁴¹ veya "Kur'an"⁴² olarak yorumlandığı gibi, her ikisi olarak da yorumlanmıştır⁴³. Ancak âyetin siyak ve sıbakından buradaki *el-hakkın* Kur'an olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü aynı âyette Kur'an'ı inkar edenler şöyle demektedir: "*Musa'ya verilenler gibi ona da verilmeli değil miydi?*" dediler. Peki daha önce Musa'ya verileni de inkar etmemişler miydi? 'Birbirini destekleyen iki sihir' dediler..." Dikkat edilirse Musa'ya verilenlerin benzerini, yani kitabın (Kur'an'ın) toptan indirilmesini ve mucizelerin verilmesini istemektedirler⁴⁴. Hz. Peygamber'in tek aklî ve ebedî mucizesi ise, i'câzın bütün niteliklerini bünyesinde barındıran Kur'an'dan başkası değildir⁴⁵. Ayrıca hemen bir sonraki âyetten de *el-Hakkın* Kur'an olduğu aşikardır. Zira âyette 'kitap' kelimesi açıkça zikredilmektedir: "*De ki: 'Eğer doğru sözlü iseniz, Allah katından bu ikisinden (Tevrat ve Kur'an) daha doğru bir kitap getirin de, ben de ona uyayım.'*" Ayrıca, '*Birbirini destekleyen iki sihir*'⁴⁶ ifadesindeki "sihir", özneye (peygambere) değil, nesneye (kitaba) verilen bir isimdir.*

39) Ateş'in "gerçek söz" şeklindeki çevirisi, "Kur'an"ı diğerlerine göre daha iyi karşılmasına rağmen, Türk okuyucusunun zihninde bu anlamın "Kur'an"ı çağrıştırdığını söyleyemeyiz.

40) Çantay, III, 895; Hamidullah, s. 638; Esed, III, 1001; Döndüren, II, 783.

41) Zemahşerî, III, 419; Râzî, VIII, 605.

42) Neseî, III, 346; Ebüssuûd, VII, 17; Âlûsî, X, 298. Ayrıca bk. Ateş, VI, 446.

43) Bk. Şevkânî, IV, 204.

44) Bk. Zemahşerî, III, 419; Râzî, VIII, 605; Beyzâvî, II, 195.

45) Kur'an'ın i'câzı konusu vahyin inişinden itibaren güncelliğini hiç yitirmemiştir. Bu bağlamda Kur'an'ın mucizeliğini derli toplu bir biçimde sunan en son bir çalışma için bk: Kılıç, Sadık, *Kur'an: Dildeki Sonsuz Mucize*, İst., 2003. Ayrıca Kur'an'ın i'câz yönleriyle ilgili bk: Yılmaz, Hasan-Demir Şehmus, "Kur'an'ın i'câz Yönleriyle İlgili Geleneksel ve Çağdaş Görüşlere Genel Bir Bakış", *EKEV VIII (2004)*, sayı: 18, s. 49-60.

46) *Kâilü sihriâni tezâherâ (Birbirini destekleyen iki sihir)* âyetindeki "sihir" kelimesi bir başka kıraatte "sâhirâni" (iki sihirbaz) şeklindedir. Buna göre anlam "birbirini destekleyen iki sihirbaz" olur. Bu kelimeyi, İzmirli, Atay-Kutluay ve Altuntaş-Şahin "sihrân (iki sihir)" kıraatini esas almakla birlikte Türkçe'ye "iki sihirbaz", "sâhirân" kıraatini esas alanlar arasında Doğrul "iki büyücü", Kazıcı-Taylan çoğul olarak "sihirbazlar", Öztürk her iki kıraati de esas alarak "iki büyü/iki büyücü" şeklinde çevirmişlerdir. Bize göre doğru çeviri Ateş ve Özek vd. tarafından yapılmış olup, diğer kıraati de dipnotta belirtmişlerdir. İki sihir veya iki sihirbazlarla hangi kitapların veya hangi peygamberlerin kastedildiğine dair derli toplu görüşler için örneğin bk. Taberî, X, 79-82; Mâverdi, Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut, ts., IV, 256.

el-Hakk teriminin Kur'an anlamına geldiği belli iken, maalesef çoğu meâller, âyetteki *el-hakk* kelimesini müphem bırakarak lafzen çevirmişlerdir:

Elmalılı, Doğrul, Öztürk, Karakaya vd., Ateş, Bulaç ve Mevdûdî: *Hak*.

Esed: *Hakika*⁴⁷.

Atay-Kutluay, Gölpınarlı, Yüksel, Hamidullah, Altuntaş-Şahin ve Dumlu-Elmalı: *Gerçek*.

Çantay ve Özek vd.: *O hak (peygamber)*.

Döndüren: *Gerçek (peygamber)*.

İzmirli: *Hak peygamber*.

Yıldırım: *Kur'an ve Peygamber*.

Yıldırım, bu şekilde çevirerek *hakk* kelimesinin iki anlama da gelebileceğini ifade etmektedir. Aslında hocamız, bunu *Kur'an / Peygamber* şeklinde verseydi merakımı daha doğru ifade etmiş olurdu.

Çakır doğrudan *Kur'an* olarak çevirirken, Kazıcı-Taylan ise *hak olan Kur'an* şeklinde çevirerek doğru anlamı vermişlerdir.

2. İslâm: *Hakk* kelimesi örneğin 17. İsrâ 81 ve 8. Enfâl 7-8. âyetlerde "İslâm" anlamında kullanılmaktadır. 17. İsrâ 81. âyette "*Ve kul câe'l-hakku ve zeheqa'l-bâtilu*" ifadesindeki *el-hakk* kelimesi birçok tefsirde "İslâm", *bâtil* kelimesi ise "şirk" olarak yorumlanmıştır⁴⁸. Âyetteki *hakk* kelimesini "Kur'an" olarak yorumlayanlar var ise de⁴⁹, tespit edebildiğimiz kadarıyla hiçbir müfessir, buradaki *hakkı* "Hz. Peygamber" olarak yorumlamamıştır.

Bununla birlikte incelediğimiz meâllerin maalesef hiçbiri âyetteki *el-hakk* kelimesine "İslâm" anlamını vermeyerek lafzen çevirmişlerdir:

Elmalılı ve Çantay: *Hak geldi, bâtil zevale erdilzeval buldu*.

İzmirli⁵⁰, Doğrul⁵¹, Karakaya vd., Bulaç, Altuntaş-Şahin, Dumlu-Elmalı, Döndüren, Mevdûdî: *Hak geldi, bâtil yok oldu*.

Özek vd., Yıldırım ve Öztürk: *Hak geldi, bâtil yıkılıp gitti*.

Atay-Kutluay: *Hak geldi, bâtil ortadan kalktı*.

47) Esed bu hakikati "Kur'an" olarak açıklamaktadır. Esed, III, 1001.

48) Bk. Zemahşerî, II, 689; Beyzâvî, I, 580; Neseffî, II, 470; Celâleyn, I, 236; Ebüssuûd, V, 190; Şevkânî, III, 300; Âlûsî, VIII, 138; Sâbûnî, II, 172. Ayrıca bk. Hâzin, IV, 130; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir, *el-Câmi'li Ahkâm'l-Kur'an*, Beyrut 1996, X, 204; Bursevî, V, 194.

49) Örneğin bk. Taberî, VIII, 138.

50) İzmirli, '*Hak geldi, bâtil yok oldu*.' şeklinde lafzen çevirmekle birlikte dipnotta hakkın 'İslâm', bâtilin ise 'küfür' olduğunu açıklamıştır.

51) Doğrul, bu âyeti kerimede Hz. Muhammed'in gelişinin 'Hak geldi' nazmiyle ifade edildiğini dolayısıyla buradaki *el-hakkın* Hz. Peygamber olduğunu söylemektedir. Doğrul, s. 347.

Ateş, Kazıcı-Taylan, Çakır: *Hak geldi, bâtil gitti.*

Gölpınarlı: *Gerçek geldi, batıl yok olup gitti.*

Yüksel: *Gerçek gelmiş yanlış ise ortadan kalkmıştır.*

Hamidullah: *Doğru geldi, yanlış yıkılıp gitti.*

Esed: *Değişmeyen gerçek geldi, sahte ve tutarsız olan yıkılıp gitti.*

Sonuç olarak, bu çevirilerdeki "hak" kelimesi Türkçe'ye geçmiş şekliyle çevrilmiş olup, buradaki "hakk"ın ne olduğu sorusu cevapsız kalmaktadır. Dolayısıyla kelimeyi Türkçe'ye olduğu gibi aktarmak maksadı ifade etmede yeterli olmamaktadır.

Hakk kelimesinin "İslâm" anlamında kullanıldığına dair bir başka örnek de, 8. Enfâl 7-8. âyetleridir. Nitekim pek çok müfessir buralardaki hakkı "İslâm" olarak yorumlamışlardır⁵². Çünkü ilgili âyetlerde Bedir savaşı anlatılmakta ve Allah'ın İslâm'ı muzaffer kılaacağından söz edilmektedir.

Buna rağmen mütercimlerin çoğu bu âyetlerdeki *hakk* kelimelerini bağlamalarını dik-kate almadan Türkçe'ye olduğu gibi çevirerek kelimenin anlam alanını tespit edememişlerdir:

Elmalılı, Doğrul, Ateş, Atay-Kutluay, Özek vd., Kazıcı-Taylan, Karakaya vd., Öztürk, Altuntaş-Şahin, Dumlu-Elmalı, Bulaç, Esed⁵³, Döndüren ve Mevdûdî: *Hak.*

Gölpınarlı ve Yüksel: *Gerçek.*

Hamidullah ve Çakır: *Doğru.*

Buna karşılık ayetin bağlamını göz önünde tutarak doğru anlamı tespit edenler de vardır:

İzmirli ve Yıldırım: *Hak olan İslâm.*

Çantay: *Hak (olan müslümanlık).*

Bulaç, Enfâl 7. âyetini "...Oysa Allah, sözleriyle *hakkın ve inkâr edenlerin arkasını kesmek (kökünü kurutmak) istiyordu.*" şeklinde çevirerek fâhiş bir hata yapmıştır. Dikkat edilirse bu meâlde, Allah'ın, hem *hakkın* hem de *kafirlerin arkasını kesmek istediği* ifade edilmektedir! Böyle bir çeviri, ya baskı hatasıyla ya da gereken önemin verilmemesiyle izah edilebilir.

3. Adalet: *Hakk* teriminin bu anlamda kullanımına, 7. A'râf 89; 21. Enbiyâ 112; 24. Nûr 25; 38. Sâd 22, 26. âyetleri örnek oluşturmaktadır. Örneğin 7. A'râf 89. "*Rabbenâ'f'eh beyne-nâ ve beyne kavminâ bi'l-hakkı*" âyetindeki *bi'l-hakk* ifadesini müfessirlerden örneğin Taberî ve Hâzin, "adaletle" şeklinde açıklamışlardır⁵⁴.

52) Taberî, VI, 178; Mâverdî, II, 297; Begavî, III, 14; Zemahşerî, II, 200; Kurtubî, VII, 235; Nesefî, II, 138; Hâzin, III, 14; Celâleyn, I, 151; Sâbûnî, I, 495. Ayrıca bk. Bursevî, III, 317.

53) Esed, "hak" şeklinde çevirmekle birlikte yaptığı yorumda *hakkın* "İslâm" olduğunu çağrıştıran ifadeler yer vermektedir. Esed, I, 321.

54) Taberî, VI, 4; Hâzin, II, 550.

Diğer maddelerde olduğu gibi, *hakk* sözcüğü meâllerin yine pek çoğunda lafzen, yani Türkçe'ye geçtiği şekliyle çevrildiği için, âyetin doğru anlamını kavramayı güçleştirmektedir:

Elmalılı, Atay-Kutluay, Öztürk, Karakaya vd. ve Bulaç: *Hak ile hükmet.*

Çantay ve Döndüren: *Hak olanı hükmet.*

Yıldırım: *Hak hükmünü ver.*

Kazıcı-Taylan: *Hak ve doğru ile hükmet.*

Esed: *Hak neyse ortaya çıkar.*

Yüksel: *Hak ile aç.*

Ateş: *Gerçekle aç (ığa çıkar).*

Gölpınarlı, Altuntaş-Şahin: *Gerçekle hükmet.*

Hamidullah: *Gerçekle Sen karar ver.*

İzmirli ve Doğrul: *Doğrulukla hükmet.*

Mevdûdî: *En doğru şekilde hüküm ver.*

Bu çevirilerden en aykırı olanı Çakır'ın çevirisidir: *Allah'ım! Öyle bir yol aç ki aramızdaki buzlar erisin. Çünkü gönül kapılarını sadece sen açarsın.*" Bu çeviriyi aykırı kılan şudur. Hz. Şuayb'ın kavminden kendini beğenmişler, Hz. Şuayb'ı ve ona inananları tekrar kendi dinlerine dönmedikleri takdirde ülkelerinden sürgün edeceklerini kesin bir dille söylemişlerdi. Hz. Şuayb da buna karşı çıkıp, böyle bir şeyi asla yapmayacaklarını ifade ederek Allah'tan, kavminden inananlarla inanmayanlar arasında *adaletle* hüküm vermesini istemişti. Derken bir deprem onları yerle bir etti⁵⁵. Dolayısıyla Çakır'ın çevirisi ile âyette dile getirilen husus, tamamen ters istikamettir!

Özek vd. ve Dumlu-Elmalı ise buradaki doğru anlamı vererek "*adaletle hüküm ver!*" şeklinde çevirmişlerdir. Bu çeviri şekliyle âyetin anlamı Türk okuyucusunun zihninde daha net anlaşılmaktadır.

Bu durum 38. Sâd 22 ve 26. âyetleri için de geçerlidir. "*Fahkum beyne'nâ / beyne'n-nâs bi'l-hak*" âyetlerindeki *bi'l-hak* ifadeleri tefsirlerde "*adaletle*"⁵⁶ şeklinde açıklanmasına rağmen ne yazık ki bazı meâllerde bu anlam dikkate alınmamıştır:

Elmalılı, Karakaya vd., Öztürk ve Bulaç: *Hak ile.*

Çakır: *Hakça.*

İzmirli: *Doğrulukla.*

Doğrul: *Hak ve adaletle* (22. âyet); *doğrulukla* (26. âyet)⁵⁷.

Ateş ve Döndüren: *Hak ile* (22. âyet); *adaletle* (26. âyet).

55) Bilgi için bk. 7. A'râf 85-93.

56) Taberî, X, 566, 575; Mâverdî, V, 86; Begavî, V, 280; Hâzin, V, 280; Şevkânî, IV, 493. Ayrıca bk. Kurtubî, XV, 124; Neseî, IV, 60; Bursevî, VIII, 16, 22; Âlûsî, XII, 172, 179; Sâbûnî, III, 54, 56.

57) Doğrul 26. âyetteki *bi'l-hak* ifadesini lafzen '*doğrulukla*' şeklinde çevirmesine rağmen, dipnotta "Kur'an'a göre adaletle hükmetmek, Allah yolunda yürümeaktır." şeklinde kısa bir açıklama getirerek *adaletle* vurgu yapar. Doğrul, s. 518.

Altuntaş-Şahin: *Adaletle* (22. âyet); *hak ile* (26. âyet).

Yüksel: *Gerçeğe göre* (22. âyet); *Adaletle yargı ver* (26. âyet). 26. âyetin çevirisi doğru olmakla birlikte garip bir Türkçe ile yapılmıştır. Türkçe'mizde 'yargının verilmesi' şeklinde bir ifade biçimi olmayıp, bunun doğru şekli 'yargıya varma' veya "karar verme"dir.

Görüldüğü gibi, çeviride *hakk* kelimesinin olduğu gibi kullanılması, âyetin anlamını kavramayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca aynı bağlamda kullanılan aynı ifadenin iki farklı şekilde çevrilmesinin, hem kendi içerisinde bir tutarsızlık hem de çeviride Kur'an bütünlüğüne ve âyetlerin bağlamına gerekli önemin ve hassasiyetin verilmediğinin bir göstergesidir.

Âyetlerin bağlamını dikkate alarak, âyetlerin ne demek istediğini doğru olarak yansıtan meâller ise şunlardır:

Gölpınarlı, Çantay, Atay-Kutluay, Özek vd., Yıldırım, Kazıcı-Taylan, Dumlu-Elmalı, Hamidullah, Esed ve Mevdûdî: *Adaletle hükmet*.

4. Amaç/Gaye: Bu anlamda kullanılan el-hakk ifadesi "bi" harf-i cerriyile kullanılmaktadır. Bu anlam daha çok **göklerin, yeryüzünün ve ikisi arasındakilerin yaratılmasından** söz eden âyetlerde görülmektedir. Bi'l-hakk ifadesi, göklerin ve yeryüzünün yaratılmasıyla ilgili olarak 6. En'âm 73; 14. İbrâhim 19; 15. Hicr 85; 16. Nahl 3; 29. Ankebût 44; 30. Rûm 8; 39. Zümer 5; 44. Duhân 39; 45. Câsiye 22; 46. Ahkâf 3; 64. Teğâbün 3 gibi bir çok âyette zikredilmektedir.

Söz konusu âyetlerdeki *bi'l-hakk* ifadesinin doğru anlamını tespit etmek için tefsirlere bakmadan önce Kur'an'a bakılması gereklidir. Çünkü Kur'an tefsirinin kaynakları arasında ilk sırayı hiç şüphesiz, yine Kur'an'ın kendisi alır. Kur'an'ın Kur'an'la açıklanması, yorumlanması, bir başka ifadeyle Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılması gerçeği, İslâm'ın başlangıcından beri bilinen bir husus olup⁵⁸ Kur'an'ı anlamının en doğru ve en başta gelen yöntemidir. Nitekim Hz. Peygamber de bu tür tefsirin ilk örneklerini vermiş⁵⁹ ve bu örnekleriyle Kur'an'ı yine Kur'an'la anlamının gereğine işaret etmiştir.

Hz. Peygamber'in kullandığı bu yöntem, sahabe müfessirleri başta olmak üzere, daha sonra gelen müfessirler tarafından da kullanılmıştır. Kur'an'ın kendisine has üslûbu ve bilinen tertibi, zaten onun, kendi bütünlüğü içinde anlaşılmasını bir zaruret olarak ortaya koymaktadır. Onun için, Kur'an'ı ister baştan sona tefsir etsin, ister herhangi bir konusunu açıklamaya çalışsın, isterse onun tercümesini/meâlini yapsın, hiçbir Kur'an mü-

58) İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm, *Mukaddime fi Usûli'l-Tefsir*, Beyrut 1972, s. 93; Zerküşî, II, 175-176; Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirân*, y.y, 1976, I, 37-44; Subhi Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, İst., ts., s. 299-312.

59) Örneğin Hz. Peygamber, 6. En'âm 82. âyetindeki "zulüm" kelimesini 31. Lokmân 13. âyetindeki "şirk" kelimesiyle açıklamıştır. Başka örnekler için bk: Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, İst., 1983, s. 201-205.

fessiri, yorumcusu, mütercimi, Kur'an'ı, yine kendi iç yapısı içerisinde anlamaktan müstağni kalamamıştır, kalmamalıdır da⁶⁰.

Buna göre söz konusu âyetlerdeki *bi'l-hakk* ifadesinin Kur'an'da çeşitli âyetlerde "bâtil olmayan" ifadesiyle açıklandığı görülmektedir. Yani göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin boş yere, amaçsız, yaratılmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, yukarıda da görüldüğü üzere hemen bütün dilbilimciler *hakk* kelimesinin *bâtılın* zıddı olduğunda ittifak halindedirler. O halde âyetteki *bi'l-hakk* ifadesi, evrenin bir amaca ve bir gayeye binaen yaratıldığını ifade etmektedir.

Bi'l-hakk ifadesini, göklerin ve yerin amaçsız (bâtülen) yaratılmadığını belirten âyetlere atıfta bulunarak açıklamaya çalışan müfessirler olduğu gibi⁶¹, örneğin 6. En'âm 73'deki *bi'l-hakk* ifadesini 'hikmet gereğince'⁶² şeklinde açıklayan müfessirler de vardır.

Göğün/göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların boş yere, amaçsız (bâtülen) yaratılmadığını ifade eden âyetlerden biri şöyledir: *Ve mâ halaqne's-semâe ve'l-arda ve mâ beynehümâ bâtilen. Zâlike zannü'l-lezine keferû... (Biz, göğü, yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna (bâtülen) yaratmadık. Böyle bir düşünce, inkarcuların zannıdır...)*⁶³. Allah'ı inkar edenlerin aksine, Allah'ı sürekli anan, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekküre dalanların, yani inananların düşünceleri ise âyette şu şekilde dile getirilmektedir: "*Ayakta, oturarak ve yatarak (her vakit) Allah'ı ananlar, göklerin ve yerin yaratılışı hususunda ince düşüncelere dalanlar: 'Rabb'imiz! Sen bunları boşuna (bâtülen) yaratmadın. Seni boş işlerle uğraşmaktan (tenzih ederiz). Bizi Cehennem azabından koru.' derler.*"⁶⁴

Bu açıklamalardan sonra, 6. En'âm 73'deki *bi'l-hakk* ifadesinin anlamı çok açık iken, bazı meâl yazarları bunu Türkçe'ye hiç de uygun olmayan ve bununla ne demek istediği tam olarak anlaşılmayan bir tarzda çevirmişlerdir:

Elmalılı: *Hakkıyla*⁶⁵.

İzmirli: *Hak ile*⁶⁶.

Kazıcı-Taylan, Öztürk, Bulaç ve Mevdûdi: *Hak olarak*.

Atay-Kutluay ve Hamidullah: *Gerçekle*.

60) Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, İst., 1993, s. 11-14.

61) Örneğin bk. Taberî, V, 235; Râzî, V, 27; VII, 82; IX, 59.

62) Örneğin bk. Neseî, II, 29; Bürsevî, III, 52; Elmalılı, III, 1959. Ayrıca bk. Mâverdi, II, 132.

63) 38. Sâd 27.

64) 3. Âl-i İmrân 191. Ayrıca bk. 21. Enbiyâ 16; 44. Duhân 38.

65) Elmalılı lafzen 'hakkıyla' şeklinde çevirmekle birlikte, göklerin ve yerin yaratılışının gayesinin bâtil, eğlence, oyuncak ve hikmetsiz olamayacağı açıklamasını yapar. Elmalılı, III, 1959.

66) İzmirli 'hak ile' çevirmesine rağmen dipnotta 'hikmet ile, muhkem tedbirler ile' şeklinde açıklamaktadır.

Dumlu-Elmalı: *Gerçek olarak.*

Çakır: *Dengede.*

İncelediğimiz bazı meâllerin söz konusu âyetin çevirisinde başarılı olduklarını görmekteyiz:

Gölpınarlı: *Boş yere değil, hikmetiyle ve gerçek olarak yarattı.*

Çantay, Ateş, Özek vd., ve Döndüren: *Hak (ve hikmet) ile.*

Doğrul ve Yıldırım: *Hak ve hikmetle.*

Altuntaş-Şahin: *Hak ve hikmete uygun olarak.*

Karakaya vd.: *Yerli yerince.*

Esed: *[Derunî] bir hakikate göre.*

Yukarıda atıfta bulunduğumuz âyetlerdeki *bi'l-hakk* ifadesinin çevirisinde incelediğimiz meâller içerisinde Yüksel'in çok başarılı olduğunu söyleyebiliriz. O, sadece 6. En'am 73. âyeti hariç -buradaki *bi'l-hakk* ifadesine çeviride hiç yer vermemiştir.- diğer bütün âyetlerdeki *bi'l-hakk* ifadesini "belli bir amaç için yaratıldığı" şeklinde doğru olarak çevirmiştir.

Esed, bu âyetin yorumuyla ilgili 10. Yûnus 5. âyetine atıfta bulunarak şöyle demektedir: "Her yanıyla hikmetli olan, küllî bir planla uyumlu olarak, belli bir amacı gerçekleştirmek üzere evrende bilfiil ya da bilkuvve var olan soyut ya da somut her şey anlamlıdır; belli bir amaca dayanmaktadır; hiçbir şey 'tesadüfi' değildir."⁶⁷

Aynı bağlamda değerlendireceğimiz âyetlerden biri de güneş ve ay gibi gök cisimlerinin yaratılmasının konu edildiği 10. Yûnus 5. âyetidir: *Hüve'l-lezî ce'ale's-şemse diyâen ve'l-qamera nûran ve qadderahû menâzile li ta'lemû adede's-sinîne ve'l-hisâb. Mâ halaqallahü zâlike illâ bi'l-hakkı... (Güneşi bir ışık kaynağı ve ayı aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için aya yörüngeler tayin eden de O'dur. Allah bütün bunları amaçsız yaratmamıştır...)* Âyetteki *bi'l-hakk* ifadesi, bazı müfessirlerce "hikmet gereğince yaratılıp, bâtil, amaçsız ve abes olarak yaratılmadığı"⁶⁸ şeklinde izah edilmektedir.

Bi'l-hakk ifadesinin bu anlamına rağmen bazı mütercimler söz konusu ifadeyi "hak ve gerçek" şeklinde *lafzen* çevirdikleri için Türkçe açısından anlaşılır değildir:

Doğrul ve Bulaç: *Ancak hak ile.*

Atay-Kutluay: *Ancak gerçeğe göre.*

Hamidullah: *Ancak gerçekle.*

Dumlu-Elmalı: *Gerçek olarak.*

Yüksel: *Ancak bir gerçek için.*

67) Esed, I, 391 (11. dipnot); II, 527 (3. dipnot).

68) Begavî, III, 223; Kurtubî, VIII, 198; Neseffî, II, 220; Hâzin, III, 223; Celâleyn, I, 174; Ebüssuûd, IV, 121; Bursêyî, IV, 16; Âlûsî, VI, 68.

Mevdûdî: *Hak olarak.*

Çakır: *Allah bütün bunları denge için yarattı.*

Ancak bu ifadenin çevirisinde meâllerin genellikle isabetli olduğu söylenebilir. Bu meâllerde *bi'l-hakk* ifadesinin birbirine yakın ifadelerle şu şekillerde çevrildiğini görürüz:

İzmirli: *Ancak hak ve hikmetine uygun olarak.*

Çantay: *Bunları (boş yere değil) sâbit bir gerçek (bir vakta, bir faide) olarak.*

Gölpınarlı: *Boş yere değil, gerçek bir fayda için.*

Özek vd.: *Ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binaen.*

Ateş ve Altuntaş-Şahin: *Bunları (boş yere değil), gerçek ile (hikmeti uyarınca/gereğince).*

Yıldırım: *Bunları boş yere değil, ancak hikmet uyarınca, sabit bir gerçek olarak.*

Kazıcı-Taylan: *Hak olarak yarattı (Boş yere değil).*

Karakaya vd.: *Bunları şüphesiz yerli yerince.*

Öztürk: *Bütün bunları rastgele değil, şaşmaz ölçülere bağlı olarak.*

Döndüren: *Sabit bir gerçek olarak.*

Esed: *Bunların hiçbirini Allah bir anlam ve amaçtan yoksun yaratmış değildir.*

Bi'l-hakk ifadesi, **meleklerin indirilmesi** bağlamında sadece 15. Hicr 8. âyetinde söz konusu edilmektedir: *Mâ niñezzilu'l-melâikete illâ bi'l-hakkı.* Âyetteki *bi'l-hakk* ifadesinin çevirilerine geçmeden önce, ifadenin anlamını tespit etmek için önce tefsirlere bakmak istiyoruz. Bazı tefsirlerde söz konusu ifade, "hikmet ve maslahat gereğince" şeklinde izah edilmektedir⁶⁹.

İncelediğimiz kimi meâllerde söz konusu âyetteki *bi'l-hakk* ifadesi ne yazık ki *lafzen* çevrilmiştir:

Elmalılı⁷⁰, Doğrul⁷¹, İzmirli⁷², Özek vd., Karakaya vd., Döndüren: *Hak ile.*

Kazıcı-Taylan: *Hak olarak.*

Hamidullah: *Gerçekle.*

69) Zemaşerî, II, 571; Beyzâvî, I, 526; Neseffî, II, 387; Ebüssüüd, V, 67; Bursevî, IV, 443; Şevkânî, III, 147; Âlûsî, VII, 260. Ayrıca bk. Mahlûf, Haseneyn Muhammed, *Kelîmâtü'l-Kur'an*, İst., 1981, s. 149.

70) Elmalılı 'hak ile' çevirmekle birlikte, meleklerin inmesinin boş yere, amaçsız olmadığını aksine hikmete göre indiğini söylemektedir. Elmalılı, V, 3042.

71) Doğrul, *bi'l-hak* ifadesini lafzen "hak ile" şeklinde çevirmekle birlikte meleklerin niçin indirildiğini şöyle açıklamaktadır: "Âyet-i kerime meleklerin inmesinden ne murat olduğunu pek açık bir surette anlatıyor. Müşrikler, meleklerin gelmesini istiyorlar. Buna mukabil meleklerin ancak hak ile yani hakikat, adalet ve hikmetin ihtiyacına göre geldikleri ve ihtiyaç hissolununca hak ve hakikat düşmanlarının cezasını vermek üzere indirildikleri zaman hakikat düşmanlarına mühlet vermeyerek cezaya çarptıkları anlatılıyor." Doğrul, s. 308.

72) İzmirli "hak ile" şeklinde çevirmekle birlikte, dipnotta "Hikmetimize göre azap veya vahiy için indiririz." şeklinde açıklama yaparak meseleyi izah etmektedir.

Öztürk: *Ancak ve ancak hak üzere, hak bir yolla.*

Bulaç: *Hak olmaksızın.*

Türkçe'ye bu şekil(ler)de çevrilen ifadeyle *ne demek* istendiği net olarak anlaşıl-
mamaktadır. Âyet(ler)in doğru anlamını tespit etmede en önemli yöntemlerden biri de
söz konusu âyetin bağlamının, bir başka ifadeyle öncesinin ve sonrasının iyi tespit edil-
mesidir. Buna göre, âyetin Türkçe anlamında müphem kalan kısmın öncesine bakıldığın-
da anlamını tespit etmek zor olmayacaktır. Şöyle ki; 6 ve 7. âyetlerde inkarcılar, Hz. Pey-
gamber'in, Allah tarafından vahiy yoluyla getirdiği mesajı kabul etmedikleri gibi, Allah
Resûlü'ne 'sen bir mecnunsun! Doğru sözlü biriyisen, bize melekleri getir!' şeklinde
alaylı ve fütursuzca sözler sarf etmişlerdi. Toplumda mevcut olan böyle yanlış bir düşün-
ceye cevap olarak Allah Teâlâ meleklerin indirilmesinin amaçsız, anlamsız ve boş yere
olmadığını, peygamberî bir mesajın doğruluğunu kabul etmeyen inkarcıların anlamsız
isteklerini karşılamak için olmadığını ifade etmek üzere; "*Oysa biz melekleri ancak bir
amaç, bir maksat için indiririz.*" buyurmaktadır. Yine Kur'an bütünlüğünden hareketle
meleklerin sıradan insanlara fiilen gözükmesi ya azabın ya da Hesap Günü'nün meydana
geldiğine, dolayısıyla da peygamberî mesajı reddedenlerin helak edilmesiyle sonuç-
lanacağına delalet eder. Melek(ler)in gönderilmesi durumunda helakın/azabın veya He-
sap Günü'nün gerçekleşeceğini ifade eden âyetlerden biri şöyledir: "*Bir de: 'Ona (ale-
nen) bir melek gönderilmeli değil miydi?' dediler. Eğer Biz bir melek gönderseydik el-
bette her şeyin hüknü verilip bitmiş olur sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı.*" Bu ve
benzeri âyetlerden⁷³ de anlaşıldığına göre, meleklerin gönderilme vakti Hesap Gü-
nü'nün gelip çatması zamandır.

İncelediğimiz meâller içerisinde 15. Hicr 8. âyetindeki *bi'l-hakk* ifadesinin Türkçe
açısından en doğru çevirileri şunlardır:

Yüksel: *Biz melekleri ancak belli bir amaç için göndeririz.*

Mevdûdî: *Biz melekleri öylesine sebepsiz yere indirmeyiz.*

Şu çeviriler de doğru sayılabilecek niteliktedir:

Çantay: *Hak(kın, hikmet ve kaderin bir iktizası) olmadan indirmeyiz.*

Esed: *Biz melekleri ancak hakk(ın iktizası) olarak indiririz.*

Atay-Kutluay: *Biz melekleri ancak gerekince indiririz.*

Dumlu-Elmalı: *Biz melekleri sadece inmeleri gerekince indiririz.*

Ateş: *Ancak hak ile (hikmet gereğince) indiririz.*

Yıldırım: *Biz melekleri ancak hikmet gereğince göndeririz.*

Altuntaş-Şahin: *Biz melekleri ancak hak ve hikmete uygun olarak*

Çakır: *Halbuki biz, melekleri olağan üstü durumlar için görevlendiririz.*

73) 2. Bakara 210; 8. Enfâl 50; 25. Furkân 22; 41. Fussilet 30-32 vb.

5. Pay/hisse [nasip]: Bu anlam 51. Zâriyât 19 ve 70. Meâric 24. âyetlerinde geçmektedir. Kimi müfessirler atıfta bulunduğumuz âyetlerdeki ‘hakk’ kelimesini ‘nasip’ kelimesiyle açıklamışlardır⁷⁴.

Oysa bu sözcük incelediğimiz meâllerin çoğunda Türkçe’ye, olduğu gibi yani “hak” olarak aktarılmaktadır:

Elmalılı⁷⁵, Doğrul, Gölpınarlı, Atay-Kutluay, Yıldırım, Özek vd., Karakaya vd., Altuntaş-Şahin, Bulaç, Öztürk, Hamidullah ve Döndüren: *Hak*.

Ateş ve Kazıcı-Taylan: *Hak* (51. Zâriyât 19); *hisse* (70. Meâric 24).

Esed ve Dumlu-Elmalı: *Pay* (51. Zâriyât 19); *hak* (70. Meâric 24).

Çantay: *Hak* (51. Zâriyât 19); *belli bir hak* (70. Meâric 24)⁷⁶.

Çakır: *Hak* (51. Zâriyât 19); *belli bir miktar* (70. Meâric 24).

Her iki âyetteki söz konusu ifadenin şu meâllerce doğru çevrildiğini görmekteyiz:

İzmirli: *Hak ve nasip*.

Yüksel: *Pay*⁷⁷.

Hamidullah 51. Zâriyât 19’daki “hakk”ı dipnotta “zekât” olarak açıklarken, 70. Meâric 24. âyetteki *hakkun ma'lum* (belli bir hak) terkiibini, maddi yardımın bir yandan yok-sulun hakkı, diğer yandan bunu yapabilecek imkan sahibinin görevi olduğunu belirten ilginç bir ifade olarak yorumlamaktadır⁷⁸. Döndüren de her iki âyetteki “hakk” kelimele-rini “zekât” olarak açıklamaktadır⁷⁹.

Hem 51. Zâriyât 19 ve hem de 70. Meâric 24’deki *hakk* kelimelerinin delâleti hakkında iki farklı görüş vardır: *Birincisi*, her iki âyetteki ‘hakk’dan kasıt, zekatın dışında müslümanların Allah’a daha çok yaklaşmak amacıyla ve diğer insanlara merhametlerinden dolayı vermeyi kendilerine vazife addettikleri *pay*dır. *İkincisi* ise, buralardaki ‘hakk’tan maksat, farz olan *zekattır*⁸⁰.

74) Bk. Beyzâvî, II, 428; Hâzin, VI, 19; Ebüssuûd, VIII, 138; IX, 32; Bursevî, IX, 156; X, 164; Âlûsî, XIV, 10.

75) Elmalılı, 51. Zâriyât 19. âyetindeki “hak” kelimesi hakkında hiçbir yorum yapmazken, 70. Meâric 24. âyetindeki “hakkun ma'lum” ifadesini: “Mallarında -sadece keyfe kalmış nafile bir iâne değil-malına göre belirli bir nisbette verilmesi farz bir Allah borcu olmak üzere bir vergi vardır” şeklinde izah etmektedir. Elmalılı, VIII, 5358.

76) Çantay, 70. Meâric 24. âyetindeki “hakkun malum”u “belli bir hak” şeklinde çevirmekle birlikte, Beyzâvî, Celâleyn ve Medârik tefsirlerini de referans göstererek “zekât ve devamlı verilen sadakalar” şeklinde açıklamaktadır. Ancak görüldüğü gibi, Çantay buradaki “belli bir hak’dan kastın hem farz olan zekât hem de sürekli verilen sadaka olduğunu söyleyerek söz konusu terimin anlamında gelişkiye düşmüştür. Çantay, III, 1091.

77) Yüksel, 70. Meâric 24’deki doğru bir şekilde ‘pay’ olarak çevirdiği ‘hak’kı “zekât”la açıklamaktadır.

78) Hamidullah, s. 716.

79) Döndüren, II, 824, 922.

80) Daha fazla bilgi ve görüş sahipleri hakkında bk. Taberî, XI, 456-459; XII, 235-236; Mâverdi, V, 366; Râzî, X, 645; Kurtubî, XVII, 27; XVIII, 188-189; Beyzâvî, II, 428.527; Ebüssuûd, VIII, 138

70. Meâric 24. âyetini 51. Zâriyât 19. âyetiyle ilişkilendiren Mevdûdî'nin şu yorumunun daha derli-toplu ve açıklayıcı olduğunu düşünüyoruz:

"Zâriyât Suresi 19. âyette 'Onların mallarında muhtaç ve mahrumlar için muayyen bir hak vardır. Bazıları 'muayyen bir hak'tan kasıt, farz olan zekâtür. Çünkü onun nisabı ve miktarı tayin edilmiştir', demişlerdir. Ama bu tefsir kabule şayan değildir, çünkü Meâric Suresi Mekkî'dir, oysa zekâta mahsus nisab ve açıklama Medine'de emredilmiştir. Bu yüzden 'Malum olan Hakk'tan doğru olarak anlaşılan şudur: Yani mal sahibi olanlar, kendileri muhtaçlara bir pay ayırırlar. İbn Abbas, İbn Ömer, Mücahid, Şa'bi ve İbrahim Nehaî de aynı görüştedir."⁸¹

Bizim kanaatimize göre, her iki âyetteki "hakk" kelimeleri iki nedenle/iki açıdan zekâtın değil, *sadakayı* ifade etmektedir: *Birincisi*, malî bir ibadet olan zekât, -İbn Abbas'ın da belirttiği gibi- hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır⁸². Oysa hem Zâriyât hem de Meâric sûreleri ilk dönem Mekkî sûrelerdendir⁸³. *İkincisi*, müfessirlerin hemen tamamına yakını 51. Zâriyât 19'daki "hakk"tan maksadın "*sadaka*"⁸⁴ olduğunu söylemekle beraber, 70. Meâric 24'deki "*hakkun malum*" ifadesinden maksadın zekât mı yoksa *sadaka* mı olduğu hakkında görüş birliğinde değildirlen. Kısaca buralardaki *hakk* sözcüğü, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddî veya manevî imkan, pay, eşya, menfaatler, görev, sorumluluk ve borç gibi anlamlarda kullanılmıştır. Buna göre zenginlerin malında yoksulun payı/hissesi bulunduğu ifade edilmektedir.

Sonuç

Bilindiği üzere meâl, yazıldığı dili konuşan insanlar için hazırlanmaktadır. Buna göre Türkçe bir meâl, Türkçe bilenlerin en kolay, en çabuk ve en net bir şekilde âyetlerin mânalarına ulaşmalarını sağlamalıdır. Eğer asıl metinde (Kur'an) bir ifade tarzı, bir kelime veya bir üslup özelliği bulunuyor ve fakat onun dengi Türkçe'de yoksa ve ona tam bağlı kalma Türkçe'de tuhaf karşılanacaksa, mütercim/meâl yazarı onu bırakıp Türkçe anlatımı netleştirmeyi tercih etmelidir. Asla bağlı kalacağı diye Türkçe anlatımın kapalı bırakılmasının veya Türkçe'nin imkanlarının değerlendirilmemesinin, meâllerden istifadeyi azalttığı bir vakıdır.

Meâllerde ortaya çıkan çeviri hatalarının bizce birkaç yönü/nedeni bulunmaktadır:

1. Kelimenin çokanamlı olduğu gerçeğinin genelde göz ardı edilmesi, gerekli önemin verilmemesi. Oysa ki, ilk dönemlerden itibaren Kur'an'ın bu yönü üzerinde titizlikle durularak bizlere çok zengin bir miras bırakılmıştır. Günümüzde de anlambilimin (se-

81) Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, (çev: Komisyon), İst., 1991, VI, 462-463. Ayrıca bk. Taberî, XII, 235-236; Râzî, X, 645.

82) Geniş bilgi için bk. Kardâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, Beyrut 1980, I, 72.

83) Bk. Bâzergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, (çev. Yasin Demirkıran-Melâ Muhammed Feyzullah), Ankara 1998, s. 34 (Tablo 1), 129 (Tablo 14).

84) Beyzâvî, II, 428; Hâzin, VI, 19; Ebüssüüd, VIII, 138; Bursevî, IX, 156; Âlûsf, XIV, 10; Sâbûnî, III, 252.

mantik) önemli konularından biri *çokanlamlılıktır*. Zira her dilde bu husus yer almaktadır. Bu hususu dikkate almadan Kur'an gibi kutsal bir metni doğru anlamak mümkün olmadığı gibi, bu şekilde yapılan meâl çevirilerinin "anlaşılacak" üzere çevrildiğini dikkate alırsak, gayesiyle tutarlılık arz ettiğini söylemek oldukça zordur.

2. Kur'an bütünlüğünün, bir başka ifadeyle Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin dikkate alınmaması. Halbuki, Kur'an'ı ilk önce yine Kur'an'la açıklamanın, onun doğru anlaşılmasının en önemli yöntemlerinden biri olduğu öteden beri bilinmekte ve uygulanmaktadır. Ancak bunu uygulamak da, mümkün merteye, Kur'an'ın tamamına vâkıf olmayı ve ayrıca çok üstün bir çabayı gerektirmektedir.

3. Kelimelerin, dolayısıyla âyetlerin anlamını tespit etmede *bağlamın* dikkate alınmaması. Bağlam, her zaman açık olmayabilir. Bunun için başta doğrudan Kur'an metnine olmak üzere, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* türü eserler ile tefsirlere müracaat edilerek anlam tespit edilmelidir.

4. Kimi kelimelerin Arapça'dan Türkçe'ye geçtiği gibi, meâllere de aynen aktarılması. Bu durum anlam daralmasına yol açtığı gibi, âyetlerin vermek istediği mesajların net olarak anlaşılmasına da engel olabilmektedir.